

RAZMERJA MED PESMIJO IN PROZO V SLOVSTVENI FOLKLORI

MARIJA STANONIK

Povzetek

Globlji premislek o vprašanih razmerja med pesmijo in prozo v slovstveni folklori pokaže, da zanju ni mogoče v celoti upoštevati modelov razmejevanja, kakor so v navadi za razmejevanja med pesmijo in prozo v literaturi. V tej zvezi zveni paradoksalno, da je v nasprotju z literaturo v slovstveni folklori proza v fazi podajanja na ravni teksture veliko bolj osebna kot pesem. Pri prozi vsak pripovedovalec vsakič na novo oblikuje besedilo na bolj ali manj standardni motivni podlagi, medtem ko na pesem deluje konservirajoče tudi verz, zato je manj možnosti za osebno variiranje. Zato ni naključje, da so se usedline najstarejšega duhovnega substrata človeštva praviloma bolj avtentično ohranile v verzni in ritmični strukturah kakor v nevezani besedi. V tej luči dobiva pojem vezana beseda novo pomensko razsežnost. V nasprotju s pesmijo se prozni žanri niti na ravni teksta niti na ravni teksture nikoli ne avtomatizirajo. Zato le-te lahko posreduje - poje več oseb hkrati, medtem ko je pri prozi njen prenosnik vedno individualen in to v veliki napetosti in naporu duha in vseh ustvarjalnih sil. Saj si dober pravljicar pomaga tudi z mimiko, gestikulacijo in premikanjem in že prehaja v "gledališče enega".

Od tod izhajajo tudi razločki pri zbiranju gradiva, njegovem zapisovanju in redakciji. Pesmi je lažje zapisovati kot prozo, zato ni naključje, da v primeri s prvimi raziskovanjem proze zaostaja. Ne le, da je prozno besedilo veliko bolj podvrženo spremembam kot pesemsko, tudi z glasoslovnega vidika posebej in jezikovnega sploh je v primeri s pesmijo proza svobodnejša in zato zahtevnejša za zapisovanje. Od tod prihajajo problemi za nadaljnje redakcijske postopke in posege.

Summary

The model of differentiation between poetry and prose, usually used in literature, can not be fully applied in literary folklore. It is a paradox that the transmission of prose in literary folklore is more subjective than transmission of poetry, which is quite the opposite in literature. A narrator of prose formulates the text each time anew (on a more or less standard motive basis), while the poem is limited by verse, thus giving the transmitter fewer chances for subjective variants. It is therefore no coincidence that the sediment of the oldest spiritual substrata is preserved more authentically in verses and rhythmical structures, rather than in prose. This gives the concept of poetry a new dimension.

Prose genres, on the contrary, do not become automatized either textually or on the level of texture. Therefore poems can be transmitted (i.e. sung by several persons simultaneously, while the prose is always transmitted individually, with an extensive amount of creative powers. A good story-teller namely employs body language (mimics, gesticulation, movements), thus nearing a "one man theater". Consequently, there are differences in collecting, registering and editing of material. Since it is much easier to write down poems than prose, poetry has been researched more frequently than prose. Not only is the prose text more subject to changes than poetry, but prose is phonetically and linguistically much more free, and therefore more difficult to register. This causes problems in further editing.

Uvod

Naslovno vprašanje je v slovstveni folkloristiki danes bolj v ozadju, toda v sistematiki njenih teoretičnih problemov se je dobro ustaviti tudi ob njem. Tukajšnja obravnava želi podati strnjen pregled dosedanjih vidikov razmejevanja dveh temeljnih poetičnih struktur in opozoril o njuni komplementarnosti, ne da bi se ognila poskusu samostojne refleksije na njuna razmerja.

1. Vprašanja prvenstva

Na diahroni osi je v zvezi s tukajšnjo temo na prvem mestu vprašanje, kaj je obstajalo prej, poezija ali umetniška proza. Odgovor ni tako samoumeven, kot se zdi na prvi pogled. Vatroslav Jagić je kolebal,¹ velika večina bi se glede na vsakdanje življenjske izkušnje strinjala z neznanim ocenjevalcem kompendija slovenske prozne folklorne,² ki je povod premišljevanju: "Kaj je bilo prej, vezana ali nevezana beseda ... Logika pravi, da je prej proza."³ Nasprotno Jakob Kelemina in "znanost trdita, da je ta snov nekoč tvorila vsebino daljših ali krajših pripovednih pesmi. Pozneje pa je narod zgubil smisel za vezano umetniško obliko in ostanki tega razpada so bajke in pripovedi v nevezani besedi."⁴ "Kajti bajka kakor tudi povedka v prozaični obliki nudita malo več kakor golo snov, ta snov je nekoč tvorila vsebino krajših ali daljših pripovednih pesmi (balad večjega ali manjšega obsega) ... celo naše najstarejše legende so nam sporočene v vezani obliki. V življenju poezije pa nastopi tekom časa kriza : narod zgubi smisel za vezano umetniško obliko; ostanki tega razpada so bajke in pripovedi (tudi legende) v nevezani besedi."⁵ Milko Matičetov se kar malce posmehljivo upira taki rešitvi vprašanja, ker da enoznačnega odgovora nanj ni. "Zelo mikavno: V začetku je bila poezija. Tudi če bi trditev obrnili za 180 stopinj in se zavzeli za nasprotno - v začetku je bila proza! - nemara ne bi bili dosti bližje resnici. Resnica je nekje med tema dvema skrajnostima, ne natanko v sredi niti ne pod tem in tem stalnim kotom, ampak na premakljivem, ne enkrat za vselej določenem mestu."⁶ Graja Kelemino, češ da je posploševal, sploh pa, da ni mogoče dokazati, ali so balade in legende, ki "so nam danes sporočene v vezani obliki" res najstarejše in je torej njihova pesemska oblika v resnici primarna. Kako on gleda na vprašanje, pojasnjuje s konkretnim zgledom: "Najstarejše legende, tiste z mitičnim ali pravljničnim jedrom in v krščanski preobleki niso nekaj izključno slovenskega. Zato njihove prvotne oblike ne moremo določati samo po tem, kar je bilo ugotovljeno na Slovenskem. Če je npr. pravljnična legenda ali legendarna pravljica o dvakrat rojenem človeku (npr. tip 49) od Irske in Baltika pa do Sicilije in Krete stokrat sporočena v nevezani besedi in vsega trikrat - na Slovenskem - tudi v pesmi, kako naj si to razložimo? Namesto da bi vse postavili na glavo, bomo raje rekli: ta legendarnopravljnična tema v prozi je bila neznanemu Slovencu ne vemo kdaj tako všeč, da jo je upesnil. Ta verzificirana oblika je najprej doživela svoj (krajevno omejeni) vzpon in potem še svojo (prav tako omejeno) 'krizo', vendar nikakor ne bi mogli trditi, da so vse znane slovenske prozne variante (28 po številu) 'ostanki' razpadle pesmi, in kaj šele ostalih sedemdeset proznih variant iz drugih krajev Evrope!"⁷ Podoba je, da gre v kali za temeljni nesporazum, saj Matičetov svojo razlago podčrtava še s poanto: "Zgodovine celih vrst (recimo legend, balad - z junaško ali drugačno vsebino - bajk, povedk, pravljic itd.) ni moč

reševati globalno, ampak samo z nadrobnim študijem posameznih tem. Zgodovina vrst je lahko le rezultanta ali seštevek drobnih pa ne nepomembnih 'zgodovin' pesemskih in pripovednih tipov.⁸

Trdno vztrajanje pri geografsko historični metodi avtorja teh besed ovira, da bi se spustil v globine teoretičnih tveganj, kar pa je bilo Jakobu Kelemini manj tuje. Zato so za tukajšnji oris njegova stališča bolj produktivna. Pristaja na navidezen paradoks, da po nastanku proza sledi poeziji, le da je njegova utemeljitev takšnega zaporedja morda preveč blede ("Pozneje pa je narod zgubil smisel za vezano umetniško obliko ...").⁹ V tej zvezi je veliko bolj prepričljiv Paul Hazard,¹⁰ ki utemeljuje genetično prednost poezije pred prozo z olajšavo, ki identificira vsako vezano besedo kot tako ; gre za ciklična ponavljanja, ki se manifestirajo v ritmu, rimi in raznih vrstah jezikovnih figur. "V začetku je bil ritem,"¹¹ je skoraj patetičen francoski avtor in Emil Staiger mu gre naproti s trditvijo: "Bit lirske pesmi je ritem."¹² Tudi Staigerjeve razlage "lirskega stila" gredo na roko tistim, ki sklepajo, da je poezija prvotnejša od proze,¹³ seveda ne v njeni vsakdanji, diskurzivni, ampak v umetnostni različici. Oporo za takšno trditev je mogoče najti tudi v psihološkem odzivanju na posamezna doživetja ("Besede, postavljene v vrstice, v poseben vrstni red, ki sproži besede v ritem, daje stavku in besedi blagoglasje, ki je podobno muziki in ki človeka zajema na povsem drug način kakor prosto napisana misel."¹⁴) kakor tudi sociološkem,¹⁵ ker gradi na avtentičnosti notranjega sveta¹⁶, medtem ko je za prozo načelno značilna distanca.¹⁷

Te in takšne razlage so sorazmerno prepričljive, toda s kritično pripombo, da so pravzaprav zunajtekstne. A pomoč jim prihaja tudi s te strani. Jurij Lotman pronicljivo razlaga, kako "je umetniška proza nastala na temelju določenega pesniškega sistema kot njegova negacija"¹⁸. Odgovor na vprašanje o hierarhičnosti med dvema tipoma besedne umetnosti moramo po besedah Jole Škulj iskati "v zvezi z vprašanji o tipologiji umetniških jezikov, pri čemer se je hierarhičnost teh tipologij formirala glede na izhodiščni kriterij organiziranosti vsakdanjega jezika"¹⁹. Avtorica svojo "paradigmatizacijo proznih struktur" gradi pretežno na Lotmanovih predpostavkah in pri tem zavrača hierarhijo jezikovnih struktur v zaporedju: vsakdanja raba jezika - proza - poezija po tipologiji Tomaševskega in Czernija, s pojasnilom, da ju je zavedel zgolj sinhroni kriterij,²⁰ medtem ko J. Lotman na več mestih pronicljivo dokazuje tezo o "višji strukturni organiziranosti proze"²¹. Vendar avtor ne ostaja le pri tem in tako kot D.S. Lihačov razvija teorijo o vzajemnem odnosu v sistemu proznih žanrov, J. Lotman govori o rodovitnem razmerju med poezijo in (seveda umetniško) prozo, kar Jola Škulj povzame v naslednjo ugotovitev : "Poezijo in prozo moramo potemtakem razumeti v njuni medsebojni korelativnosti in v vsakokratnem specifičnem historičnem razmerju. Korelativnost je torej tipološka in historična."²² Tudi R. Jakobson govori o njem, a kot o "opozicionalnem strukturnem dvočlenu", pri čemer je za "prozni princip" značilna "tendenca h kombinaciji, medtem ko poezijo zaznamuje tendenca k ponavljanju".²³

2. Vprašanje strukture

Stališčem J. Lotmana, da je načelno prozna struktura zahtevnejša od pesniške, s praktičnimi izkušnjami potrjujejo nekateri avtorji s trditvijo, da je poezijo "lažje pisati kot prozo"²⁴, vendar jo hkrati relativizirajo s pripombo, da po Croceju ni bistvenega razločka med poezijo in prozo: "Lahko imate na primer prozaista, ki je velik pesnik, in človeka, ki piše pesmi v verzni obliki, pa sploh ni poet."²⁵ Tu očitno gre za drugačno semantiko in raven poezije in proze, kakor na primer pri simbolistih, ki so se trudili uničiti tako v teoriji kot praksi mejo med prozo in zato skrbno raziskovali meter v prozi, medtem ko so ruski formalisti trdno vztrajali na ostrem ločevanju teh dveh vrst pisane besedne umetnosti,²⁶ kar je po načelu negacije, ki je znano tako ruskim formalistom kot J. Lotmanu, le-tega bolj približalo teoretikom simbolizma kakor njegovim neposrednim prednikom. Če bi pregledovali slovensko publicistiko, bi našli neprimerno več naklonjenosti poeziji²⁷. Tako je pravzaprav izjemna refleksija Boštjana M. Zupančiča, ki ji po arhetipskem slovenskem vzorcu tudi daje prednost, vendar o dveh življenskih perspektivah, ki ju metaforizira s poezijo in prozo, vsaj primerjalno razpravlja, ne da bi obtičal zgolj na ravni pisemske kulture, ampak zavestno upošteva govorjeno kulturo: "Na svetu sta od nekdaj obstajali dve vrsti pisanja in govorjenja."²⁸ Na eni strani je bilo tisto sporočanje, ki je zadevalo vsakdanjost in z njo povezane skrbi, na drugi pa tisto hrepenenje, ki že kot želja ni uspelo doseči. Onstran, kaj da bi v svojem (pesniškem) sporočilu moglo prenesti na druge tisto, kar je samo komaj slutilo. Torej porečete, proza in poezija, navadnost in nenavadnost, vsakdan in večnost ..." Da tu ne gre za razločevanje med poezijo in prozo v okviru literarne vede, je razbrati iz sklepa njegovega prispevka: "...Tako nenehno udejanjanje presežka nad danim, tako nenehno seganje onstran tistega, kar samo je, je v bistvu poetizacija vsakdanjika. To pomeni preseganje razlike med prozo in poezijo ..." ²⁹ Prav tako deluje izjemno prednost, ki jo doživi proza v primeri s poezijo z vidika sprejemalca pri Marku Crnkoviču;³⁰ v njegovem izpostavljanju "variacij" je mogoče odkriti most od splošnih ali literarnovednih vprašanj o razmerju med poezijo in prozo k tistim v slovstveni folkloristiki. Milko Matičetov opozarja na sorodnost proznih žanrov (pravljice, povedke, legende) s pripovednimi pesmimi in da med verzificiranim in proznim načinom ubeseditve ni nepremostljivega prepada: "Bajka ostane bajka, pravljica pravljica itd. pa naj bo v verzih ali v prozi. In pomisliti moramo tudi, da je nekdaj bilo v pesemski obliki mnogo tega, kar danes poznamo samo v prozi."³¹ Na drugem mestu je razmerje med pripovedno pesmijo in prozo glede na njuno sosledje obrnjeno, kar pri njem pač ni nenavadno, pač v skladu z njegovo tezo, da absolutnega prvenstva med njima ni. Sicer pa poudarja, da je v pripovedni pesmi vsebina bolj zgoščena, omejena na najpomembnejše, res bistvene dogodke, z nagnjenjem po učinkovitem koncu.³² V nasprotju z Matičetovega trditvijo, da oblika ubeseditve ne vpliva na siže žanra, V. Latković zagotavlja, da obstajajo glede na to med vezano in nevezano besedo veliki razločki: "Čeprav so tudi stvaritve v verzu podrejene stalnim spremembam, pa verz vendar sorazmerno konzervira pesem, tako da so pravljice veliko bolj podvržene spremembam kot pesmi. Tudi v proznem pripovedovanju so ustaljene fraze, določeno je zaporedje pripovedovanja, včasih se tudi celi deli ali tudi cele krajše zgodbe morejo prenesti dobesedno. Toda vendar

Lepota podeželske cerkve v Podjuni na Koroškem, ki jo je današnji čas vklenil v križišče asfaltiranih cest (foto: P. Fister)

se prvenstveno za pravljice more reči, da določeno snov pripovedovalec vsakokrat znova obdela, tako rekoč popolnoma na novo zgradi, kar pri pesmih ni pravilo.³³ Karel Štrekelj govori o "gibčnosti" vseh proizvodov slovstvene folklorne, a v primeri s proznimi pravi, da je pesmim "nekoliko omejena, vendar ni popolnoma odvezeta: oblika jim je z metrom in melodijo več ali manj okamenela in se ne spreminja tako zlahka kakor na primer v pravljici"³⁴. Urejen ritem je namreč nosilec spomina³⁵ in zato je ne le pri epskih, ampak tudi pri lirskih pesmih³⁶ "manj inovacij", čeprav ni spregledati, da je meja med lirskim in epskim v slovstveni folklori veliko manj očitna kot v leposlovju.³⁷ Kljub morebitnim spremembam je lažje ostala v okviru prvotnega doživetja, ki jo je rodilo, zato je njena vsakokratna podoba relativno bolj nekaj v sebi enotnega in zaokroženega. Po Jožetu Pogačniku so "lastnosti epike" drugačne. Ni popolnoma jasno, ali avtor tu misli na epiko v vezani ali nevezani besedi ali obojno, toda kar o njej ugotavlja, vsekakor velja tudi za prozno folkloro: "Notranje inovacije se v njej hitreje preoblikujejo. Vsebinsko se celo lahko prenašajo iz doživetja, v katerem je nastala, na doživetje, ki je prvotnemu samo sorodno ali celo tuje. Dogodek ostane isti, spremeni pa se njegova razlaga, vzorčna povezanost ali oblika."³⁸ Predelave v njej so nasledek "različnih zgodovinskih ali življenjskih situacij, skozi katere je prehajala, hkrati pa tudi odsev

presnavljanja v različnih čustvenih in razumskih plasteh³⁹. Tudi Boris Paternu ne gre mimo razmejevanja med pesmijo in prozo v slovstveni folklori: "Pesmi, ki krožijo med ljudstvom, so se ohranile v bolj ali manj ustaljeni obliki, saj so bile nekako vkovane v stalne verze, rime, kitice ali celo napeve, kar jih je varovalo pred razkrojem. Zgodbe v nevezani besedi pa so se spreminjale mnogo samovoljneje ter vselej zadobile obliko, kakršno jim je pač dal posamezen pripovedovalec sam."⁴⁰ Glede na standardno podleganje pisemski kulturi, v kateri je lirika dokazano bolj osebna kot proza, je v tukajšnji zvezi pogumno ravnal neznani avtor, ko je zapisal: "Ritem in rima sta bolj slavnostni obliki, proza je bolj osebna"⁴¹. V njej je "več etičnega razglabljanja"⁴². Zato bajke in pripovedke v pretežni večini niso metamorfoza prazgodovinskega, ampak človeškega iz različnih dob.⁴³ Tale pripomba je obziren opomin pretiranemu Keleminovemu mitologiziranju, saj jo je najti v oceni o njegovem delu.⁴⁴ Tudi pri oblikovanju bajk in pravljic sta dve smeri, ena se trdneje drži tradicije kot druga⁴⁵, a ne glede na to sta za študij praslovenskega in praslovenskega substrata pesem in dramatika bolj zanesljivi kot proza, zagotavlja Jože Pogačnik." Pesem je močnejše vezana z enim motivom⁴⁶, mnemotehnično pa jo ohranja doslednost ritma. Obredna improvizacija je predvsem minus, zasnovan na vidnem sprejetju. Pripovedna proza pa ima določen tematski vosek, ki ga pripovedovalec spreminja strukturalno, nova pripoved pomeni nov vidik in novo motivacijo."⁴⁷ Pravljica potrebuje veliko napetost, napor duha in vseh ustvarjalnih sil, pojavlja se vedno z ustvarjalnim aktom, ker se nikoli ne avtomatizira - za razloček od pesmi. Od dobrega pravljicarja pričakujemo tudi mimiko, gestikulacijo, včasih tudi premikanje.⁴⁸ Tako smo prišli na rob tukajšnje problematike.

3. Vprašanje metodike

Kakor je v slovenskem leposlovju oblikovanje v prozi s precejšnjo zamudo⁴⁹ sledilo pesništvu, je tudi slovstvena folklorizacija v nevezani besedi zbudila pozornost precej pozneje kot pesem. Medtem ko smo prvo pesniško zbirko dobili v tridesetih letih 19. stoletja,⁵⁰ je doživljala proza tedaj šele prve časopisne objave, v zbirčki, ki jo je komaj mogoče tako imenovati (glede na skromen obseg in opremo pa je izšla šele 1874)⁵¹. Primerjava z Nemci (brata Grimm) in Srbi (Vuk S. Karadžić) po mnenju M. Matičetovega kaže, da je takšen "zaostanek prej ena izmed posebnosti v razvoju slovenske folkloristike kakor pa splošna evropska zadeva"⁵². Še danes je raziskovanje prozne folklore v primeri s pesmijo veliko na slabšem, tudi zaradi tega, ker nimamo znanstveno urejene zbirke, ki bi se vsaj od daleč mogla meriti s Štrekljevo.⁵³ Milko Matičetov ne pove vzroka, zakaj nimamo tudi enakovredne zbirke folklornih pripovedi, na več mestih pa poudarja, da zahteva terensko delo slovstvenega folklorista zaradi neprimerno labilnejšega predmeta njegovih raziskav veliko previdnost in popolnoma drugačne metode.⁵⁴

Podobno diferenciacijo je že pred njim izvajal Jovan Vuković, ki je v zvezi s terenskim delom na podlagi lastnih izkušenj takole razmišljal: "Vsaka posebna vrsta folklornega gradiva zahteva tudi poseben način raziskovanja, iskanja gradiva in poseben način zapisovanja. Način zapisovanja ljudske pesmi ni enak načinu

zapisovanja ljudske pripovedi.⁵⁵ Iskanje besedil folklornih pesmi po njegovem ni tak problem, dostop do njih je veliko lažji kot do besedil folklornih pripovedi.⁵⁶ "Še danes je med ljudmi najlažje dobiti pesem, da jo pripravimo za objavo. Toda že od zdavnaj in tudi danes je čisto drugače s folklorno pripovedjo."⁵⁷ Medtem ko vam za pevce hitro povejo ali jih je priložnost slišati ob raznih praznovanjih, je zelo redko mogel najti pri svojih dialektoloških raziskavah človeka, da bi se mogel nanj neposredno obrniti z namenom, da bi od njih zvedel folklorne pripovedi ali da bi ga usmeril na njihove nosilce. Tako je zato, ker folklorne zgodbe izginjajo še veliko bolj, kot je to primer s pesmimi... Kadar pa se posvetimo raziskovanju same pripovedi, navadno dobimo zgodbe, ki ne dajo kaj več kot povečajo število variant že zdavnaj znanih motivov, le da so zdaj slabše oblikovani. Poleg tega je večkrat težko razložiti, kaj pripada izvirni obliki folklornega pripovedovanja in kaj je refleks branja že poprej objavljenega folklornega gradiva... V množenju gradiva avtor ne vidi kakšne kakovosti. S tem noče reči, da je v okviru splošnega raziskovanja folklorne tudi nekoristno. Vendar je pri te vrste delu pri pripovedovalcih najboljše ustvarjati vtis, kot da je zapisovanje folklornih pripovedi samo vzporedno delo. Sredi najbolj navadnega pogovora o vsakdanjem delu, življenju na vasi je mogel nenadoma zapisati mikavno folklorno zgodbo, ki se je pripovedovalcu utrnila kot odraz resničnega posploševanja življenjskih izkušenj, da se morajo prijeti tudi na vsakdanje življenje. Tu torej začutite, da je še v polnem življenju čudovita zgodba obarvana s humorjem, izvirna, sveža in s polno izrazno močjo. Tradicija v ustvarjanju anekdot je še močna in nikakor ne moremo reči, da imamo v tej vrsti folklornega pripovedništva zbrano samo to, kar je najbolj klasično... Če pa se ne obračamo neposredno na nosilce slovske folklorne, da dobimo od pripovedovalca vsaj kako zgodbo, se nam ne posreči priti do vseh vrst folklornih pripovedi. Pravljica bi nam gotovo ušla. Njo moramo iskati najbolj neposredno. Toda četudi jo odkrijemo v spominu starejših ljudi, ni več to, kar je bila. Tudi v krajih z živo folklorno tradicijo dobimo le slabše variante najbolj znanih motivov. Pač pa je v vsej moči še živa s kakšno lokacijo⁵⁸ povezana povedka. Tudi poizvedovanje za njo je neposredno.⁵⁹ Vuković torej razločuje posredno in neposredno poizvedovanje za posameznimi vrstami (žanri) prozne (slovske) folklorne, pri čemer obstaja glede na primernost njune uporabe, kakor smo videli, določena zakonitost.

A ne le pri poizvedovanju, tudi v zapisovanju folklorne pesmi in folklorne pripovedi obstajajo med njima pomembni razločki. Pesem, ki ima trdnejšo formo in jo je mogoče ponoviti poljubnokrat, je lažje zapisati kot besedilo proznega žanra, npr. pravljico ali povedko, ki sta enkratni.⁶⁰ Zato so zagnani in požrtvovalni samouki obstali pri zbiranju pesmi, medtem ko je proza ostajala prepuščena sama sebi. Tudi psiholoških priprav nosilcev slovske folklorne je pri pesmih veliko manj kot pri pripovedovalcih, posebno pri Slovencih, "kjer poje tako rekoč ves narod", kakor je po svojih izkušnjah še mogel zapisati Joža Glonar.⁶¹ Najbolj uporabna in uporabljena je neke vrste spominska, asociativna metoda, medtem ko so prozni sižeji veliko bolj tabuizirani, ostajajo del izročila posamezne družine, rodu, interesnih skupin, skratka ožjega kroga, zato je do njih tudi po tej plati veliko težje priti. Upošteva vse navedeno je Ivan Grafenauer brez dlake na jeziku: "Zapisovanje umetnin ustnega ljudskega pripovedništva je mnogo težje od zapisovanja ljudskih

pesmi, bodi petih ali recitiranih. Pesem si daš večkrat peti ali recitirati, ker je besedilo z napevom ali recitacijo razmeroma trdno, dasi se tudi tu včasih kaj primeri... Besedilo ustnih pripovednih ljudskih umetnin ni nikoli taki stalno, odvisno ni le od pripovedovalčeve sposobnosti, ampak tudi od njegovega razpoloženja in od poslušalstva; v otroški družbi bo isto stvar drugače pripovedoval kakor pri straženju mrliča ali na svatbi. Pri celotni ali delni ponovitvi bo često rabil druge besede, druga rekla, drugačne stavčne zveze..."⁶² Vsekakor se je strinjati z avtorjem, ki trdi, da lahko primerno obvlada to nalogo le človek, ki dalj časa prebiva v kraju zapisovanja, še bolje pa je, če je domačin.⁶³ Grafenauerjev naslednik se zavzema pri zapisovanju prozne folklorne za strožje kriterije, kakor jih zastopa njegov starejši sodelavec: "Medtem ko je odločni nastop folkloristov v drugi polovici 19. stol. v svetu in tudi pri nas doma močno zajezil - če že ne popolnoma onemogočil - popravljane in potvarjanje ljudskega pesništva v vezani besedi, glede nevezane besede ni bilo in še danes ni soglasja med folkloristi, literarno kritiko in javnim mnenjem. Klic Maxa Muellerja in drugih, ki so terjali tudi pri zapisih proznih tekstov vselej 'ipsissima verba' pripovedovalcev, do nas kakor da ni prodrlo."⁶⁴

Matija Murko opozarja, da so z jezikovnega vidika zapisi bajk, pravljic, povedk veliko bolj tehtni kakor zapisi pesmi in pregovorov, ki potujejo iz kraja v kraj in so zato manj avtentični.⁶⁵ Na konservativnost pesemskega izraza torej pokaže z druge strani. Karel Štrekelj⁶⁶ in Zmaga Kumer⁶⁷ pa svarita pred škodljivostjo v primeru, da pesem ni zapeta, saj tedaj njeni nosilci izpuščajo besede, verze, pokvarijo ritem, preprosto jih ne zmorejo narekovati. In na koncu še praktičen dokaz za rodovito sožitje pesmi in proze v življenju slovstvene folklorne. Teoretična dognanja o vzajemnem sodelovanju dveh tipov jezikovnih umetniških struktur potrjuje Matičetov z naslednjo konkretno skušnjo: "Pri zbirateljskem delu ni samo težko, ampak je tudi skoraj nemogoče vztrajati le pri enem žanru in odklanjati vse, kar ne gre v določen predal. Če bi zbiratelj to počel, bi prehitro utrudil, če ne celo odbil svoje informatorje. Kar je še hujše - dobil bi izkrivljeno podobo tega, kar raziskuje. Ob snemanju pravljic si zmeraj prizadevam, da je zraven vsaj nekaj poslušalcev. Le-ti pa zelo radi izrabijo priložnost, da v presledkih med proznimi pripovedmi urežejo to ali ono pesmico, ki jim ravno pride na misel. To jim omogoča, da iz bolj ali manj pasivne vloge poslušalcev postanejo tudi sami aktivni. Pravljicarjem tak intermezzo pride še kako prav, da si malo oddahnejo in spet naberejo sapo za nove zgodbe. Iz tovariških pogovorov z raziskovalci ljudske pesmi vem, da se tudi na njihovem bregu dogaja nekaj zelo podobnega. Ko so pevci že utrujeni, si odpočivajo pač tako, da se ta ali oni kaj "zlaže", da pride na dan s šaljivo zgodbo, pravljico, povedko ipd."⁶⁸

Sklep

V prid stališčem, da je po nastanku verzološka struktura besedne umetnosti zgodnejša od prozne, je morda tudi opažanje, da dobi v kritičnih položajih vezana beseda prednost pred nevezano.⁶⁹ Da utegne biti tako, pripomore tudi premislek: da so se zaradi konservirajoče vloge verza pravzaprav le pesmi mogle ohraniti skozi čas, ravnina teksta je pri njih veliko krepkeje izražena kot pri proznih žanrih, kjer obstaja večje ravnotežje med ravninami teksta, tekstore in konteksta. Z

nastankom druge od dveh omenjenih struktur (predvidoma naj bi bila to proza) pa seveda ne gre njun razvoj po dveh ločenih tirih.⁷⁰ Med njima obstaja razmerje oddaljevanja ali približevanja, rezultat česar je v slovstveni folkloristiki tudi zahteva, da je pri primerjalnem študiju motivike ne le primerno, ampak nujno upoštevati tako ubeseditev v vezani kot nevezani besedi,⁷¹ pri čemer seveda ostaja odprto vprašanje, katera od obeh je bila prva pri motiviki, ki se je ohranila do danes.⁷²

Globlji premislek o vprašanih razmerja med pesmijo in prozo v slovstveni folklori pokaže, da zanju ni mogoče v celoti upoštevati modelov razmejevanja, kakor so v navadi za razmejevanje med pesmijo in prozo v literaturi. V tej zvezi zveni paradoksalno, da je v nasprotju z literaturo v slovstveni folklori proza v fazi podajanja na ravni tekste veliko bolj osebna kot pesem. Pri prozi vsak pripovedovalec vsakič na novo oblikuje besedilo na bolj ali manj standardni motivni podlagi, medtem ko na pesem deluje konservirajoče tudi verz, zato je manj možnosti za osebno variiranje. Zato ni naključje, da so se usedline najstarejšega duhovnega substrata človeštva praviloma bolj avtentično ohranile v verzni in ritmični strukturah kakor v nevezani besedi. V tej luči dobiva pojem vezana beseda novo pomensko razsežnost.

V nasprotju s pesmijo se prozni žanri niti na ravni teksta niti na ravni tekste nikoli ne avtomatizirajo. Zato le-te lahko posreduje - poje več oseb hkrati, medtem ko je pri prozi njen prenosnik vedno individualen in to v veliki napetosti in naporu duha in vseh ustvarjalnih sil. Saj si dober pravljicar pomaga tudi z mimiko, gestikulacijo in premikanjem in že prehaja v "gledališče enega". Od tod izhajajo tudi razločki pri zbiranju gradiva, njegovem zapisovanju in redakciji. Pesmi je lažje zapisovati kot prozo, zato ni naključje, da v primeri s prvimi raziskovanje proze zaostaja. Ne le, da je prozno besedilo veliko bolj podvrženo spremembam kot pesemsko, tudi z glasoslovnega vidika posebej in jezikovnega sploh je v primeri s pesmijo proza svobodnejša in zato veliko zahtevnejša za zapisovanje. Od tod pa prihajajo problemi za nadaljnje redakcijske postopke in posege.⁷³

Končno naj sledi še spodbuda za premislek, ali je zaostajanje v raziskovanju prozne folklorne pri Slovencih res zgolj strokovne narave, ali ni vzrokov zanj tudi v nekih še ne reflektiranih lastnostih slovenskega naroda. Morda se razkrivajo v pogostem poudarjanju, češ da smo narod pesnikov, kar le izjemoma zbudi načelen odpor "do te hipertrofije poezije"⁷⁴ in porogljivost: "Strah pred prozo je pri Sloven- cih paničen"⁷⁵.

Slovstvena folkloristika tu podaja roko literarni vedi, etnologiji in socialni antropologiji.

Opombe

1. Vatroslav Jagić, Paralele i izvori naših narodnih priča, v: *Historija književnosti naroda hrvatskoga i srpskoga*, Djela Vatroslava Jagića IV, Zagreb 1953, 288-298. Prim. Maja Bošković-Stulli, V. Jagić o usmenim pripovetkama, v: *Usmeno pjesništvo u obzorju književnosti*, Zagreb 1984, 116-124.
2. Jakob Kelemina, Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva, Celje 1930.

3. Avtor ni naveden, v rubriki Ocene: J. Kelemina, Bajke in pripovedke slov. ljudstva, Celje 1930, Dom in svet št.9-10, 328-329.
4. Glej op. 3.
5. Milko Matičetov, Sklepne misli, v Slovenske ljudske pesmi, Ljubljana 1970, XXII.
6. Gl. op. 5.
7. Gl. op. 5.
8. Gl. op. 5.
9. Gl. op. 5.
10. Paul Hazard, Knjige, otroci in odrasli ljudje, Ljubljana 1973, 60, 62.
11. Gl. op. 10.
12. Mirko Križman, Emil Staiger v luči literarnih ved, Dialogi, Maribor, 9. 1973, 595.
13. Gl. op. 12, str. 600.
14. Tone Seliškar, Gregorčičeva zapuščina, Partizanski dnevnik, 15. okt. 1944, str.3.
15. Sona Burlasova, Partizanske a odbojove pesne, v: Slovenske narodne povstanie v l'udovej tvorbe. Kolektivnu praco pripravil Narodopisni ustav Slovenskej akademie vied v Bratislave, Bratislava 1974, 158.
16. Edvard Kocbek, O poeziji, v: Svoboda in nujnost, Celje 1989, 246-253.
17. Marija Stanonik, Otroška slovstvena folklor, Traditiones, 10-12, 91.
18. Jola Škulj, Paradigmatizacija proznih struktur, Primerjalna književnost, Ljubljana 1981, št.2, 6.
19. Gl. op. 18.
20. "... so bajke, legende, pravljice, pripovedke v ozki zvezi s pripovedno pesmijo. Motivni in idejni svet je tu in tam isti." M. Matičetov, O etnografiji in folklori zapadnih Slovencev, Slovenski etnograf 1, Lj. 1948, 33. Prim. Vid Latković, Narodna književnost, Beograd 1967, 45-46.
21. Gl. op. 18, str. 6.
22. Gl. op. 18, str.8.
23. Gl. op. 18, str. 9.
24. Marjeta Novak Kajzer, Pisanje proze je garanje (intervju z A. Rebulo), Delo, Književni listi, 4. jul. 1992, str. 26.
25. Gl. op. 24.
26. Boris Ejhenbaum, Književnost, Beograd 1972, 28. Kot nasprotje simbolistom, ki so se še ta čas trudili uničiti tako v teoriji kot praksi mejo med verzom in prozo in zato skrbno raziskovali meter v prozi (A. Belj), so formalisti vztrajali na ostrem ločevanju teh dveh vrst pisane umetnosti.
27. Da je tu mišljena identifikacija z verzološko strukturo besedne umetnosti, dokazuje dejstvo, da panegiričen sloves doživlja umetnost besede v uvodih najrazličnejših pesniških zbirk, medtem ko tudi pri kvalitetni umetnostni prozi premisleka o tej razsežnosti zlepa ni.
28. B.M.Zupančič, O (ne)obstoju, Naši razgledi, 10. junija 1988, 345.
29. Gl. op. 28.
30. Marko Crnković, Niko i ništa, Delo, Knjiž. listi, 21.9.1989,3.
31. Gl. op. 20.
32. M. Matičetov, Sežgani in prerajeni človek, Ljubljana, 1961, 153.
33. Vid Latković, gl. op. 20, str. 18.
34. Karel Štrekelj, citira Joža Glonar v Predgovoru v IV. zv. Štrekljevih Slovenskih narodnih pesmi, Lj. 1908-1923, 20.
35. Jože Javoršek, Usoda poezije, Lj. 1972, 58: "Partizanska pesem je bila večkrat napisana v okoliščinah, ko ideje o papirju, na katerega bi bilo moč napisati, sploh ni bilo v človekovi glavi. Zato so se morali partizanski pesniki nujno oklepati urejenih ritmov, ki so nosilci spomina. Ker je šlo za komunikativno pesem je bilo partizanskim pesnikom veliko do tega, da bi si ljudje njihove pesmi zapomnili ..."
36. Jože Pogačnik, Lepa Vida ali hoja za rožo čudotvorno, Lj. 1988, 22.
37. To, kar v ustni poeziji imenujemo lirski pesem, je redko izliv nekega občutja, ustna lirika je redko čista "lirika". V ustni liriki se občutja pogosteje izražajo prek kakega dogodka." Glej op. 33, 47.
38. Gl. op. 36.
39. Gl. op. 36.
40. Boris Paternu, Slovenska proza do moderne, Koper 1965, 46.
41. Gl. op. 3.
42. J. Pogačnik, Zgodovina slovenskega slovstva I, Maribor 1968, 23.

43. Gl. op. 3.
44. Gl. op. 2.
45. Gl. op. 3 (Brata Grimm nasproti Brentanu).
46. Ivan Grafenauer, *Kratka zgodovina starejšega slovenskega slovstva*, Celje 1973, 248.
47. Gl. op. 42.
48. I.V. Karnauhova, *Skazočniki i skazka v zaoneže (krestjanskoe iskusstvo SSSR)*, Leningrad 1927, 104-105. Citirano v knjigi *Voprosy narodno poetičeskogo tvorčestva*, Moskva 1960, 137.
49. Boris Merhar, *Folklor in narodopisje*, Slovenska matica 1864-1964, Ljubljana, 1964, 116.
50. Stanko Vraz, *Narodne pesmi ilirske, koje se pevaju po Štajerskoj, Kranskoj, Koruškoj i zapadnoj strani Ugarske*, Zagreb 1939. Emil Korytko, *Slovenske pesmi. krajnskiga naroda (pet zvezkov)*. Ljubljana 1839-1844.
51. G. Križnik, *Slovenske pripovedke iz Motnika*, Nabral in v izvirnem jeziku napisal Podšavniški, Celovec 1874.
52. M. Matičetov, *Ljudska proza*, v: *Zgodovina slovenskega slovstva I*, Lj. 1956, 119.
53. Gl. op. 34.
54. M. Matičetov, *Schichten und Stroemungen im Erzaehlschatz der Resiataler*, IV. International Congress for Folk.narrative Research in Athens. Laografia, Athens 1965, 283.
55. M. Matičetov, *Gefahren beim Aufzeuchen von Volksprosa in Sprachgrenzgebieten*, Inter. Kongress der Volkserzaelungsforscher in Kiel und Kopenhagen, 1959, Berlin 1961, 185.
56. J. Glonar, v *Predgovoru*; gl. op. 34, str. 51, 55.
57. Ivan Grafenauer, *Slovenske pripovedke o Kralju Matjažu*, Ljubljana 1951, 46.
58. Gl. op. 57.
59. M. Matičetov, *Utrinki iz ljudskega pesništva*, *Novi svet*, 7/1, Lj. 1952, 187.
60. M. Murko, *Frjanovo*, *Časopis za zgodovino in narodopisje* 1, Maribor 1904, 208. Prim. Milica Radovanović, *Vuk karadžić etnograf i folklorist*, Bg. 1973, 161-162.
61. Gl. op. 34, str. 20.
62. Zmaga Kumer, *"Pusti peti mojga slavca"...* *Traditiones*, 14, Lj. 1985, 190.
63. M. Matičetov, *Ob zibki ljudske lirične pesmi v Reziji*, v VIII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture /predavanja/, Lj. 1972, 291-292.
64. Živa Gruden, *Iz izkušenj pri delu s slovenskimi zamejskimi otroki iz Italije: "Otroci slovensko slabo oblikujejo, zmeraj slabše, pesmice še, prozo pa komaj kaj!"* Maribor, Slavistično zborovanje 1988.
65. Gl. op. 18, str. 9.
66. Gl. op. 5. Gregor Krek, *Nekoliko opazk o izdaji slovenskih narodnih pesni. Listki*, IV. zv. Lj. 1873, 119-123. Gl. op. 56, str. 11 in 23.
67. Gl. op. 20 M. Matičetov.
68. Josip Tominšek, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, Celje 1930, ČZN 1932, 234. (ocena) M. Matičetov, *Basni koroških Slovencev*, v: *Koroški kulturni dnevi I*, 1973 Maribor 190-191.
69. Gl. op. 24.
70. F. Rudolf / *Odgovor na anketno vprašanje ob prejemu nagrade Prešernovega sklada 1990*/Naši razgledi, 9. februar 1990, 73.
71. J. Horvat, *Trajanje, najvišji občutek, Pogovor z avstrijskim pisateljem Petrom Handkejem*, Naši razgledi, *Razgledi po svetu*, 23. septembra 1988, 561.